

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Sociale zekerheid: bezuinigen of hervormen?

Goudswaard, K.P.; Kam, C.A. de; Donders, J.H.M.; Ros, A.P.

Citation

Goudswaard, K. P. (2010). Sociale zekerheid: bezuinigen of hervormen? In C. A. de Kam, J. H. M. Donders, & A. P. Ros (Eds.), *Miljardendans in Den Haag* (pp. 169-184). Den Haag: Sdu Uitgevers. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/38052>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/38052>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 9

SOCIALE ZEKERHEID: BEZUINIGEN OF HERVORMEN?

K.P. Goudswaard

9.1 Inleiding

Om te bepalen welke regelingen en instanties onder het begrip sociale zekerheid vallen, zijn verschillende definities in omloop. Evenwel, hoe deze sector ook precies wordt afgebakend, zeker is dat een aanzienlijk deel van de collectieve uitgaven direct of indirect is bedoeld om individuen, en de huishoudens waarvan zij deel uitmaken, te beschermen tegen nadelige inkomensgevolgen van de wisselvalligheden van het leven. Maar sociale zekerheid heeft niet alleen betrekking op inkomensbescherming. De nadruk is de laatste jaren meer komen te liggen op het voorkomen dat mensen een beroep moeten doen op een uitkering en het bevorderen dat mensen met een uitkering weer betaald werk gaan verrichten. Daarbij gaat het ook om arbeidsmarktbeleid. Op dit moment vergen de overheidsuitgaven voor sociale uitkeringen en het arbeidsmarktbeleid tegen de 90 mld euro. Daarom is het niet verwonderlijk dat beide beleidsterreinen een prominente plaats kregen bij de brede heroverwegingsoperatie.

Twee werkgroepen gingen aan de slag. De eerste richtte zich op regelingen die zijn bedoeld voor personen op afstand van de arbeidsmarkt.¹ Het gaat om mensen die een uitkering wegens arbeidsongeschiktheid ontvangen, om bijstandsklanten en om werknemers van sociale werkplaatsen. Met hun uitkeringen, met financiële middelen om hen weer aan de slag te krijgen – re-integratiemiddelen – en met de bij deze regelingen horende uitvoeringskosten is dit jaar 19,5 mld euro gemoeid. De andere werkgroep nam de regelingen voor uitkeringen aan werklozen onder de loep.² Hierbij gaat het vooral om de Wet op de werkloosheidsverzekering (WW) en de daarbij horende uitvoeringskosten en re-integratiemiddelen. Het budgettair beslag van de door deze werkgroep onderzochte

¹ Ministerie van Financiën (2010a).

² Ministerie van Financiën (2010b).

regelingen bedraagt in totaal 6,7 mld euro. Maar ook de juridische ontslagbescherming is bekeken. Dit is logisch, gezien de samenhang met het beroep op de werkloosheidsverzekering.

Beide werkgroepen hebben – in overeenstemming met de verleende opdracht – al met al slechts een deel van de sociale zekerheid in beschouwing genomen. De AOW-uitkering voor ouderen en het Anw-nabestaandenpensioen zijn bijvoorbeeld niet aan bod gekomen. De kinderbijslag viel onder een andere werkgroep, die de kindregelingen moest bezien. Hoewel de rapporten van beide werkgroepen betrekking hebben op verschillende regelingen, bestaat er duidelijk samenhang tussen hun analyses. Werklozen kunnen immers zowel te maken krijgen met de WW, als met de bijstand. De twee werkgroepen gingen op zoek naar mogelijkheden om 20 procent op de bestaande uitgaven te besparen, zoals ze was opgedragen. Daarbij hadden zij een gemeenschappelijk doel voor ogen: bevorderen dat economisch niet-actieven weer betaald emplooi vinden.

In dit hoofdstuk komt eerst het streven naar grotere arbeidsparticipatie aan de orde. Daarna krijgen de door de werkgroepen naar voren geschoven besparingsmaatregelen aandacht, mede vanuit het perspectief van verdergaande hervorming van de sociale zekerheid. Vervolgens wordt nagegaan welke maatregelen uit deze heroverwegingsrapporten zijn overgenomen in de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen. Ten slotte volgen enkele conclusies.

9.2 Uitgangspunten

Beide heroverwegingsrapporten hanteren als uitgangspunt dat aanpassingen van bestaande regelingen moeten bijdragen aan een activerende sociale zekerheid, waarbij participatie voorop staat en talenten van mensen volop worden benut. Aanknopingspunt hierbij is het door de Sociaal-Economische Raad (2006) geïntroduceerde concept van de activerende participatiemaatschappij. Deelname aan het arbeidsproces vormt voor de SER een centraal aangrijpingspunt voor economische en sociale vooruitgang. Dat laatste geldt vooral voor mensen met een potentieel zwakke arbeidsmarktpositie. Veel recente hervormingen mikten overigens al op activering. De werkgroep die de werkloosheidsregelingen in heroverweging nam voegt aan dit uitgangspunt nog toe dat de arbeidsmarkt in een aantal opzichten niet goed functioneert. Wat de arbeidsmarkt als

geheel betreft valt dat overigens reuze mee. De arbeidsparticipatie is in de afgelopen decennia fors toegenomen en bijna nergens in de wereld is de werkloosheid zo laag als in Nederland. Ook de stijging van de werkloosheid sinds de kredietcrisis – in 2010 komt de werkloosheid naar verwachting uit op zo'n 6 procent – is hier duidelijk geringer dan in de meeste andere landen. Bij die vaststelling past een kanttekening: veel klappen zijn opgevangen door mensen die niet als werkloze staan geregistreerd, zoals zelfstandigen zonder personeel. Veel van die zzp'ers draaien minder omzet en zijn meer tijd kwijt aan het binnenhalen van nieuw werk. Het echte probleem van de arbeidsmarkt betreft echter vooral de geringe(re) kans op werk van de zogeheten kwetsbare groepen. Hierbij valt in het bijzonder te denken aan laagopgeleiden, allochtonen, mensen met een geestelijke of lichamelijke handicap, en meer in het bijzonder oudere werkzoekenden. Voor ouderen bestaat nauwelijks een functionerende arbeidsmarkt.³

Het verbeteren van de inzetbaarheid van kwetsbare groepen en oudere werknemers heeft hoge prioriteit. Hierbij is van grote betekenis dat het beeld van de arbeidsmarkt sterk zal gaan veranderen. Het perspectief van toenemende krapte op de arbeidsmarkt dat al pregnant werd geschetst door de Commissie-Bakker (2008) is, ondanks de gevolgen van de kredietcrisis, voor de middellange en de lange termijn nog steeds relevant. De potentiële beroepsbevolking (mensen in de leeftijdsklasse 20-65 jaar) zal tot 2040 met circa 900 duizend mensen afnemen. Tegelijk zal de behoefte aan personeel in de arbeidsintensieve dienstverlening, met name in de gezondheidszorg, nog fors toenemen, in de orde van grootte van een half miljoen arbeidskrachten. Verdere bevordering van de arbeidsparticipatie is dus een heel belangrijke prioriteit voor het functioneren van de Nederlandse economie en voor het scheppen van voldoende economisch draagvlak voor de financiering van collectieve voorzieningen in een tijd waarin de bevolking in hoog tempo vergrijst. De SER heeft in dit verband een ambitieuze participatiedoelstelling van 80 procent van de potentiële beroepsbevolking voorgesteld. De Commissie-Bakker heeft zich daarbij aangesloten.

Ook in kwalitatieve zin zal de arbeidsmarkt vermoedelijk een ander beeld gaan vertonen. Flinke verschuivingen tussen sectoren zijn te verwachten, met name in de richting van de meer arbeidsintensieve dienstverlening. Voldoende mobiliteit van

³ Euwals *et al.* (2009).

werknemers en (om)scholingsmogelijkheden worden dus steeds belangrijker. Verder ontstaat, zoals de werkgroep Werkloosheid signaleert, een flinke kloof tussen het vaste en het flexibele segment van de arbeidsmarkt. De insiders met een vaste aanstelling hebben veel grotere sociale zekerheid en hogere pensioenen, én ze genieten veel betere ontslagbescherming. De outsiders – flexwerkers, mensen met een tijdelijke aanstelling en zzp'ers – kennen veel minder gunstige regelingen en vangen de klappen op bij een economische neergang, zoals in de afgelopen periode. De groep outsiders neemt flink in omvang toe en het perspectief op doorstroming naar een vaste positie is dikwijls niet gunstig. Deze scherper wordende tweedeling op de arbeidsmarkt zal hoogstwaarschijnlijk de sociale zekerheid en ontslagbescherming van de insiders onder toenemende druk zetten.

9.3 Op afstand van de arbeidsmarkt

De werkgroep Op afstand van de arbeidsmarkt schetst een groot aantal besparingsopties die, bij elkaar genomen, zouden optellen tot een bezuiniging van aanzienlijk meer dan 20 procent van de 19,5 mld euro die met de onderzochte regelingen is gemoeid. De belangrijkste maatregelen worden gebundeld in twee beleidsvarianten. Variant A levert een structurele bezuiniging op van 5,5 mld euro, maar in 2015 komt de haalbare bezuiniging niet hoger uit dan 1,1 mld. De maatregelen in deze variant zijn gekozen met het oog op een maximale opbrengst, maar ze hebben pas op de langere termijn een sterk effect. Variant B is er op gericht om al in 2015 de maximale opbrengst te genereren. Deze variant levert structureel 5,3 mld euro op, en in 2015 al 3,9 mld.

WAO/WIA

De kwantitatief belangrijkste onderzochte regeling is de collectieve verzekering tegen inkomensverlies door arbeidsongeschiktheid. In deze sfeer is in de afgelopen vijftien jaar al een reeks hervormingen doorgevoerd. Zo zijn werkgevers bij ziekte van hun werknemers verplicht het loon door te betalen, aanvankelijk voor één jaar, later voor twee jaar. Verder betalen werkgevers een hogere premie voor de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering, wanneer in het verleden meer van hun werknemers in de WAO terecht zijn gekomen (de wet Pemba). Ook geeft de Wet verbetering

poortwachter werkgevers en werknemers aanwijzingen die zijn bedoeld om de instroom in de arbeidsongeschiktheidsverzekering in te dammen. De prikkels voor werkgevers zijn al met al aanzienlijk versterkt en hun re-integratieverplichtingen zijn flink verzwakt. Sluitstuk was de vervanging van de WAO door de Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen (WIA) per 1 januari 2006. Aan de WIA ligt de filosofie ten grondslag dat de nadruk moet liggen op de arbeidsgeschiktheid van mensen in plaats van op beperkingen die hen arbeidsongeschikt dreigen te maken. Alleen volledig, voor meer dan 80 procent, en duurzaam arbeidsongeschikt verklaarde personen krijgen een inkomensvervangende uitkering van 75 procent van het laatstgenoten loon in het kader van de Inkomensvoorziening voor volledig en duurzaam arbeidsongeschikten (IVA). De niet volledig en duurzaam arbeidsongeschikten krijgen prikkels om hun resterende arbeidscapaciteit in te zetten. Dat gebeurt met name door de loonaanvulling als onderdeel van de regeling Werkhervatting gedeeltelijk arbeidsongeschikten (WGA). Die loonaanvulling leidt er toe dat betrokkenen met (gedeeltelijk) werken een duidelijk hoger inkomen kunnen verwerven dan met een uitkering.

Afgemeten aan de ontwikkeling van het aantal mensen met een uitkering wegens arbeidsongeschiktheid zijn de eerder genoemde hervormingen, met de WIA als sluitstuk, zonder meer een succes. Bedroeg de instroom in de WAO gedurende lange tijd circa 100 duizend personen per jaar, bij de instroom in de WIA gaat het jaarlijks nog maar om circa 25 duizend personen.⁴

De belangrijkste besparingsoptie die de werkgroep noemt, vraagt (her)invoering van het onderscheid tussen beroepsgerelateerde arbeidsongeschiktheid (*risque professionnel*) en niet-beroepsgerelateerde arbeidsongeschiktheid (*risque social*). Voor arbeidsongeschiktheid door omstandigheden in de privésfeer – ziekte die los staat van het werk, een ernstig ski-ongeluk en zo meer – komen twee opties in beeld. De eerste is dat de uitkering wordt verlaagd naar het niveau van de Algemene Ouderdomswet. Dit is een uitkering op het niveau van het sociaal minimum, zonder middelentoets. Dit wil zeggen dat de uitkering niet wordt gekort als de ontvanger of zijn partner nog andere inkomsten heeft (inkomenstoets) of over vermogen beschikt (vermogenstoets). De andere optie is dat de duur van de uitkering bij arbeidsongeschiktheid door het *risque social* wordt

⁴ Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen (2010).

beperkt tot vijf jaar, waarna een uitkering op bijstandsniveau volgt. De bijstandsuitkering kent een inkomenstoets (wordt gekort voor eigen inkomsten en die van de partner), maar anders dan is geregeld in de Wet werk en bijstand (WWB) zou de vervolgutkering bij arbeidsongeschiktheid door het *risque social* geen vermogenstoets kennen. Mensen hoeven dus niet ‘hun eigen huis op te eten’, voordat zij voor deze vervolgutkering in aanmerking komen. De hier bedoelde variant zou een forse besparing van 1,4 mld euro opleveren. Nog een andere mogelijkheid is dat voor het *risque social* alleen een uitkering wordt verstrekt als de resterende productiviteit lager is dan het wettelijk minimumloon. Deze ingreep levert 0,5 mld euro op.

Eén van de praktische problemen met deze opties is dat het onderscheid tussen *risque professionnel* en *risque social* lastig te maken is. Problemen met het bewegingsapparaat of psychische problemen kunnen zowel worden veroorzaakt door het werk als door oorzaken daar buiten. In landen die dit onderscheid bij de arbeidsongeschiktheidsverzekering maken wordt het *risque professionnel* meestal beperkt tot een klein aantal duidelijk omschreven beroepsziekten. In dat geval blijft er in de benadering van de werkgroep nog slechts een zeer beperkte loongerelateerde arbeidsongeschiktheidsverzekering over. Zo’n fundamentele ingreep ligt niet direct voor de hand, gezien de vele recente hervormingen en nu de instroom in de WIA, en daarmee het aantal ontvangers van een arbeidsongeschiktheidsuitkering, veel beter wordt beheerst.

De werkgroep noemt in het kader van de WIA nog enkele andere opties, waaronder een verlaging van de uitkering voor volledig en duurzaam arbeidsongeschikten van 75 naar 70 procent van het laatstgenoten loon. Daarmee zou structureel 250 mln euro worden bespaard. Verder wordt als mogelijkheid genoemd het beperken van de loonaanvulling bij gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid tot diegenen die hun volledige resterende verdien capaciteit inzetten (op dit moment is de eis dat minimaal de helft van de verdien capaciteit wordt benut). Daarmee wordt 150 mln euro bespaard. Deze laatste maatregel zou op zichzelf activerend kunnen werken, maar het is de vraag hoeveel gedeeltelijk arbeidsongeschikten daadwerkelijk hun volledige restcapaciteit kunnen inzetten. Als het hier slechts om een kleine groep zou gaan, dreigt de stimulerende werking van de loonaanvulling juist weer geringer te worden.

Wajong

Bij de Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten (Wajong) bestaat veel meer aanleiding voor aanpassingen. De instroom in deze regeling is de afgelopen periode sterk toegenomen. Het totale aantal uitkeringsontvangers bedraagt nu bijna 200 duizend en het zal, bij ongewijzigd beleid, naar schatting oplopen tot 400 duizend in 2040. Dat is niet alleen in economisch en budgettair opzicht, maar ook in sociaal opzicht een groot probleem. De Wajong vertoont kenmerken die erg lijken op die van de 'oude' WAO. De regeling is in verhouding toegankelijk, met tamelijk vage toelatingscriteria en weinig aandacht voor participatiemogelijkheden van de aanvragers. In het heroverwegingsrapport passeren verschillende maatregelen de revue. Aanpassing van de polisvoorwaarden is mogelijk door de Wajong, net zoals de IVA, te beperken tot volledig en duurzaam arbeidsongeschikten; dit betreft circa 40 procent van het huidige bestand. De overigen vallen dan onder het regime van de Wet werk en bijstand, inclusief de daarbij behorende inkomens- en vermogenstoets. Rekening houdend met gedragseffecten in de vorm van een ruimer arbeidsaanbod levert dit een besparing van 900 mln euro op. Een andere door de werkgroep geopperde mogelijkheid is de uitkeringsvoorwaarden van de Wajong gelijk te schakelen met die van de bijstand. Dit levert structureel een besparing van 1 mld euro op. In feite wordt de Wajong hiermee afgeschaft. Ten slotte zou de leeftijdsgrens in de Wajong kunnen worden verhoogd tot 27 jaar, wat structureel 350 mln euro oplevert.

Zeer belangrijk, zo onderstreept ook de werkgroep, is ondersteuning van de arbeidsparticipatie van jonggehandicapten. Naar schatting circa 60 procent van de wajongers zou kunnen werken, terwijl slechts circa 10 procent daadwerkelijk reguliere arbeid verricht. In 2010 heeft het kabinet, dit mede naar aanleiding van een advies van de SER (2007), al maatregelen genomen om de arbeidsdeelname van deze groep te bevorderen. Beleidsmakers zetten een participatieplan op papier en er kwam een regeling die werkgevers toestaat minder loon aan werknemers uit deze doelgroep te betalen (loondispensatie). Maar dit lijkt (lang) nog niet genoeg om de instroom in de regeling te beheersen. Verdere maatregelen zullen nodig zijn, waaronder een betere aansluiting tussen onderwijs – voor de betrokkenen meestal een vorm van speciaal onderwijs – en

arbeidsmarkt. Overigens blijkt uit recent onderzoek dat voor wajongers het houden van werk een nog groter probleem vormt dan het vinden van werk ⁵

Bundeling van regelingen

In navolging van onder meer de Commissie-De Vries (2008) behandelt de werkgroep ook de mogelijkheid om toe te gaan naar één regeling voor mensen op afstand van de arbeidsmarkt, uitgezonderd de WIA. Het gaat dus om het in elkaar schuiven van de Wet werk en bijstand (WWB), de Wajong en de Wet sociale werkvoorziening (Wsw).

Argument hiervoor is dat de bestaande verschillen in de ‘polisvoorwaarden’ – dus in aanspraken en verplichtingen – en in de aanpak tussen de bedoelde regelingen moeilijk zijn te rechtvaardigen. Uiteindelijk gaat het om de mate van afstand tot de arbeidsmarkt. Daarbij valt aan te tekenen dat de afstand van een (jong)gehandicapte tot de arbeidsmarkt soms groter kan zijn dan voor iemand in de bijstand. De geïntegreerde regeling zou onder regie en verantwoordelijkheid van de gemeente vallen. Dit ligt voor de hand, want de gemeenten zijn nu al belast met de uitvoering van de WWB en de Wsw. Achterliggende gedachte is dat zo een meer samenhangend beleid van de grond komt, waarbij de uitvoerder een prikkel krijgt om op de kosten te letten. Het volledig financieel verantwoordelijk maken van de gemeenten voor de verstrekking van bijstandsuitkeringen levert volgens evaluatieonderzoek een structurele daling van het aantal bijstandsklanten van circa 10 procent op, in vergelijking met de situatie dat de WWB niet zou zijn ingevoerd.⁶ Wel was sprake van afwenteling van de WWB naar de Wajong. De Wajong komt immers niet ten laste van de gemeenten, maar van de schatkist van het Rijk. Dat verklaart een deel van de toegenomen instroom in de Wajong. Bij bundeling van de genoemde regelingen op gemeentelijk niveau zou deze vorm van afwenteling niet langer aan de orde zijn. In deze situatie zouden voor alle betrokken uitkeringsontvangers de regels van de bijstand gelden. Dat komt neer op een versoering van de Wajong, die nu gunstiger polisvoorwaarden kent.

De opzet van de sociale werkvoorziening zou hiermee wel fundamenteel veranderen. Daar bestaat reden toe. De werkgroep geeft aan dat de omvang van de

⁵ Jehoel-Gijsbers (2010).

⁶ Bosselaar *et al.* (2007).

beschutte arbeid in sociale werkplaatsen in Nederland verhoudingsgewijs groot is: bijna 100 duizend, ofwel circa 1 procent van de beroepsbevolking. In Duitsland, Frankrijk en de Scandinavische landen is dat ongeveer de helft. Verder is de gemiddelde subsidie per Wsw-arbeidsplaats met € 27.000 eveneens hoog. De beloning is relatief fors, doorgaans boven het minimumloon, oplopend tot soms meer dan 140 procent van het minimumloon. Daarmee zijn de prikkels voor uitstroom naar regulier werk gering. De uitstroom uit de sociale werkplaatsen is inderdaad zeer laag. Dat geldt ook voor de werknemers met een hogere productiviteit. Juist hen laat de directie van de sociale werkplaatsen niet graag gaan, omdat zij de grootste bijdrage leveren aan het exploitatieresultaat. De werkgroep stelt dat wsw'ers als het ware gevangen zitten in de sector.

De werkgroep schetst als meest radicale optie het afsluiten van de Wsw voor nieuwe instroom. In plaats daarvan komt een systeem van loondispensatie. Dat wil zeggen dat werkgevers betrokkenen betalen naar hun productiviteit – een keuring vooraf is dus noodzakelijk. Dit verdiend loon kan minder dan het wettelijk minimumloon zijn. Het wordt dan door de overheid zodanig aangevuld, dat betrokkene er nog wel op vooruit gaat ten opzichte van de uitkeringssituatie, conform het beginsel dat werk moet lonen. De huidige begeleidingskosten van wsw'ers (€ 6.000 per man/vrouw) kunnen eveneens worden ingezet. Gemeenten kunnen bij deze opzet naar eigen inzicht gebruik blijven maken van de sociale werkvoorzieningsbedrijven, om mensen ervaring te laten opdoen als opstap naar gewoon werk. Deze omvorming van de Wsw zou een structurele besparing van 0,95 mld euro opleveren. Als alternatief wordt nog genoemd om binnen de huidige opzet van de Wsw de subsidie per arbeidsplaats te verlagen met € 6.000, en het loon van wsw'ers te maximeren op 100 procent van het minimumloon. Dat levert een structurele besparing op van 550 mln euro.

De systematiek van de loondispensatie zou bij de integratievariant ook gelden voor de Wet werk en bijstand en de Wajong. Dit betekent concreet dat voor alle betrokkenen via keuring de 'loonwaarde' moet worden vastgesteld. Die keuring zal nogal bepalend zijn voor de kansen van mensen met afstand tot de arbeidsmarkt op regulier werk. Een te hoge inschatting van hun productiviteit verkleint de kans dat zij bij een reguliere werkgever emplooi vinden. Een te lage inschatting van hun productiviteit verbetert die kans, maar zou verkwisting van uitkeringsgeld tot gevolg hebben.

In totaal zou de samenvoeging van regelingen, met uitkeringen op het niveau van de bijstand, volgens een doorrekening van het Centraal Planbureau het arbeidsaanbod met 35 duizend personen vergroten. Dit is het gecombineerde effect van de lagere uitkering en sterkere financiële prikkels voor gemeenten.

Sociaal minimum

Om het voorgeschreven besparingsbedrag te kunnen halen, ontkomt de werkgroep er niet aan tevens een verlaging van het sociaal minimum in overweging te geven. Ook deze maatregel wordt gemotiveerd met een verwijzing naar de gewenste activerende werking van het stelsel van sociale zekerheid. De hier mogelijke bezuiniging houdt verband met een lopende wijziging van de inkomensheffing. Iedereen met inkomen mag op de verschuldigde inkomensheffing eerst de algemene heffingskorting (€ 1.987 per jaar) in mindering brengen. Een partner zonder inkomen ontvangt deze heffingskorting maandelijks van de Belastingdienst, mits de partner mét inkomen daarvoor voldoende belasting betaalt. Ook bij de minimumuitkering wordt bij paren twee keer de algemene heffingskorting toegepast. De komende vijftien jaar wordt deze ‘aanrechtssubsidie’ geleidelijk afgeschaft, althans voor mensen die na 1971 zijn geboren. Dat zou er toe leiden dat kostwinners met een niet-verdienende partner er in de toekomst op achteruit gaan als ze vanuit de bijstand werk aanvaarden. In de bijstand heb je immers aanrechtssubsidie, als je werkt niet. Om dit effect te voorkomen wordt de afbraak van de ‘aanrechtssubsidie’ doorvertaald in een verlaging van de minimumuitkering. Dat levert, inclusief gedragseffecten, een structurele besparing op van 850 mln euro. Wel daalt de bijstanduitkering fors, zij het geleidelijk. Voor betrokkenen bedraagt de daling 14 procent, terwijl de daling van het besteedbaar inkomen van alle bijstandsontvangers na afloop van de overgangsperiode gemiddeld genomen 10 procent zou bedragen.⁷ Het arbeidsaanbod neemt als gevolg van deze maatregel met 13.500 toe. De geleidelijke verlaging van het sociaal minimum heeft weliswaar een hoge structurele besparingsopbrengst, maar de besparing in 2015 is – als gevolg van de overgangsregeling – nog gering. Daarom heeft de werkgroep in beleidsvariant B, naast de hiervoor genoemde maatregel met betrekking tot de algemene heffingskorting, ook nog de optie opgenomen om de uitkeringen (en het

⁷ Ministerie van Financiën (2010a), 15 en 44.

minimumloon) voor vier jaar te ontkoppelen, dat wil zeggen niet te verhogen in lijn met de stijging van de cao-lonen. Dat levert voor de regelingen die zijn begrepen in deze heroverweging een snelle besparing op van bijna 2 mld euro in 2015. De werkgroep meldt echter niet dat het inkomenseffect voor de twee maatregelen voor de sociale minima tezamen in deze variant uiteindelijk ongeveer –25 procent bedraagt. Daarmee wordt deze variant wel erg onwaarschijnlijk. Als alternatieve maatregel wordt nog genoemd koppeling van de uitkeringen aan de inflatie in plaats van aan de contractlonen. De uitkeringen worden dan waardevast in plaats van welvaartsvast.

Ten slotte worden nog opties genoemd om de bijstandsnormen aan te passen: verlaging van de uitkeringsnorm voor alleenstaande ouders met 10 procentpunt (inclusief toeslag van 90 naar 80 procent van het wettelijk minimumloon) en van paren zonder kinderen eveneens met 10 punten (van 100 naar 90 procent van het wettelijk minimumloon). Met deze maatregelen zou respectievelijk 175 mln en 75 mln worden bespaard.

Samenvattend overzicht

Tabel 9.1 vat de belangrijkste besparingsopties bij de heroverweging van regelingen voor mensen op afstand van de arbeidsmarkt samen. De genoemde bedragen zijn steeds met inbegrip van weglekeffecten naar andere regelingen en inclusief veronderstelde gedragseffecten. De budgettaire besparingen kunnen in de meeste gevallen niet bij elkaar opgeteld worden.

Tabel 9.1 Belangrijkste maatregelen voor de regelingen op afstand van de arbeidsmarkt

	Opbrengst (x mln euro)	
	2015	Structureel
WAO/WIA		
Uitkeringshoogte voor niet beroepsgerelateerde arbeidsongeschiktheid naar AOW-niveau	- 15	1.050
Duur uitkering niet-beroepsgerelateerde arbeidsongeschiktheid beperken tot 5 jaar	- 20	1.400
Alleen uitkering bij niet-beroepsgerelateerde arbeidsongeschiktheid als productiviteit onder minimumloon	- 20	500
Verlaging IVA-uitkering van 75 naar 70 procent	380	250
Loonaanvulling WGA alleen bij volledige benutting	55	150

verdiencapaciteit		
Wajong		
Beperken Wajong tot volledig en duurzame arbeidsongeschiktheid	50	900
Polisvoorwaarden Wajong conform WWB	40	950
Verhoging leeftijdsgrens Wajong tot 27 jaar	140	350
Wsw		
Afschaffing Wsw als aparte voorziening en vervangen door systeem met loondispensatie	150	950
Beperking Wsw-subsidie per plek en vergoeding maximaal minimumloon	500	550
WWB/minimumuitkeringen		
Afbraak aanrechtsubsidie in referentieminimumloon	250	850
Alleenstaande ouders in WWB van 90 naar 80 procent	160	175
Paren zonder kinderen in WWB van 100 naar 90 procent	60	75
Ontkoppelen van de uitkeringen	1.950	1.350
Uitkeringen alleen koppelen aan de prijsstijging	775	500

Bron: Ministerie van Financiën (2010a), 59-60

9.4 Werkloosheid

In het rapport van de werkgroep Werkloosheid verschuift het accent bij de WW van de inkomensvervangende functie naar de arbeidsmarktfunctie. De WW zou een brug moeten slaan tussen twee banen. Wanneer mensen die hun baan kwijt zijn geraakt dankzij de WW-uitkering enige zoektijd krijgen, ontstaat snel een betere *match* tussen gevraagde en aangeboden kwalificaties. Dus verbetert de inzet van arbeid in de economie. Verder draagt de werkloosheidsverzekering ook bij aan het nemen van risico's. Mensen zullen gemakkelijker van baan durven te wisselen. Gaat het mis in hun nieuwe job, dan spant de WW een vangnet. De huidige duur van de WW-uitkering bedraagt ten hoogste drie jaar en twee maanden (voor oudere werknemers). De meeste uitstroom uit de regeling vindt plaats gedurende de eerste maanden dat iemand zonder werk is geraakt. Na een jaar is nauwelijks nog sprake van uitstroom (slechts circa 5 procent), zodat de

arbeidsmarktfunctie van de WW dan lijkt uitgespeeld. Internationaal gezien is de huidige duur van de werkloosheidsuitkering ook lang.

De werkgroep meent dat de duur van de WW-uitkering dus kan worden bekort. Zij beperkt zich echter niet tot de Werkloosheidswet. Terecht wordt de samenhang met het ontslagstelsel benadrukt. Daar is het rapport zeer kritisch over. Het ontslagstelsel wordt gekwalificeerd als weinig transparant, omdat er een ingewikkeld duaal systeem geldt: via de kantonrechter dan wel via het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV). Het stelsel is ook kostbaar, vanwege de hoge ontslagvergoedingen, en het leidt tot rechtsongelijkheid door verschillen in de ontslagvergoeding bij de UWV-route en de route via de kantonrechter. Het bevordert evenmin de arbeidsdeelname, onder andere gezien de hoge ontslagvergoedingen. Dat laatste staat overigens niet op voorhand vast. Ontslagbescherming heeft een negatief effect op de werkgelegenheid, omdat werkgevers mensen minder snel aannemen. Je raakt ze immers moeilijk weer kwijt. Bescherming tegen ontslag heeft echter ook een positief effect, omdat mensen minder makkelijk kunnen worden ontslagen. Per saldo is het effect waarschijnlijk neutraal tot licht negatief.⁸ Maar een sterke ontslagbescherming leidt er ook toe dat werknemers minder snel van baan veranderen en beperkt dus de mobiliteit op de arbeidsmarkt.

Basisvariant

In de basisvariant wordt de duur van de WW beperkt tot maximaal 1 jaar. Daarna is er nog een vervolguitkering van een half jaar op minimumniveau, zonder korting wegens inkomen van de partner en het bezit van vermogen. Hiervoor gelden dezelfde ‘referte-eisen’ als nu: per gewerkt jaar wordt een maand WW-recht opgebouwd. Dat wil zeggen dat iemand achttien jaar arbeidsverleden moet hebben om de maximale duur van WW plus vervolguitkering te kunnen volmaken. De vervolguitkering voor oudere werknemers – de IOAW – wordt geschrapt, omdat die regeling volgens de werkgroep in belangrijke mate als vervroegde uitredingsroute fungeert. Een eerder beroep op de WW zou in mindering komen op de WW-periode in de toekomst, na de eerste drie maanden. Het

⁸ De Mooij (2006).

hiervoor gebruikte argument is dat het bij een groot deel van de WW-instroom om herhaalwerkloosheid gaat.

De ontslagvergoeding wordt gemaximeerd op 1 jaarsalaris, maar ten hoogste € 75.000. Opmerkelijk is dat deze maatregel minder ver gaat dan het voorstel van de Commissie-Bakker (2008), die zelfs helemaal van de ontslagvergoedingen af wilde.

Verder bevat de basisvariant nog twee maatregelen die de inzetbaarheid van werknemers moeten vergroten. Ten eerste wordt een loonverzekering geïntroduceerd. Als iemand die minstens een half jaar in de WW heeft gezeten een baan tegen een lager loon dan voorheen aanvaardt, heeft betrokkene gedurende een jaar recht op loonaanvulling. Hiervoor moet hij of zij wel twintig jaar arbeidsverleden hebben. Het is dus vooral een regeling die ouderen moet stimuleren om een lager betaalde baan te aanvaarden. Ten tweede zou er een individueel trekkingsrecht op scholing moeten komen. Dat is een belangrijke maatregel, onder andere om de mobiliteit tussen sectoren te vergroten, want juist bij de overstap naar een andere sector is de financiering van scholing dikwijls een probleem.⁹ De bestaande O&O-fondsen worden maar weinig voor dit doel gebruikt. Helaas geldt het voorstel alleen voor ontslagen werknemers met twintig jaar arbeidsverleden. Daarmee is dit instrument nauwelijks beschikbaar voor flexwerkers, voor wie een betere scholing juist van groot belang is. De Commissie-Bakker koos hier voor een ambitieuzer opzet en stelde een individueel werkbudget voor iedereen voor, waaruit scholing, maar ook verlof, het starten van een eigen bedrijf en dergelijke, gefinancierd zouden kunnen worden. In plaats van ontslagvergoedingen te betalen, zouden werkgevers aan de financiering van dit werkbudget moeten bijdragen. Het spaarloon en de levensloopregeling zouden in dit werkbudget moeten opgaan.

De basisvariant levert, inclusief gedragseffecten, een structurele besparing op van 1,2 mld euro – wat overeenkomt met 27 procent van de grondslag¹⁰ –, en 900 mln euro in 2015 – 20 procent van de grondslag. Daarnaast incasseren werkgevers een kostenbesparing van 400 mln euro. Zowel aanbod van als vraag naar arbeid nemen toe. Werklozen zoeken intensiever en zij accepteren sneller een baan. Wetenschappelijk

⁹ Goudswaard en Caminada (2008).

¹⁰ De werkgroep zet de besparingen niet af tegen het werkelijke uitgavenniveau (6,7 mld), maar tegen het structurele uitgavenniveau. Dat ligt duidelijk lager, omdat de crisis de conjuncturele werkloosheid flink heeft opgestuwd. Het structurele uitgavenniveau wordt becijferd op 4,45 mld en dat bedrag hanteert de werkgroep als grondslag.

onderzoek laat zien dat een versterking van de prikkels in de werkloosheidsverzekering een flink effect heeft op de omvang van de werkloosheid.¹¹ Daarnaast treedt in lichte mate loonmatiging op. In totaal daalt de werkloosheid volgens de doorrekening van het Centraal Planbureau structureel met 60 duizend personen.

Andere varianten

Een tweede variant beperkt de ontslagkosten verder. Het duale ontslagstelsel vervalt en de ontslagvergoeding wordt beperkt tot maximaal een half jaarsalaris, onafhankelijk van de leeftijd. De besparing die dit oplevert voor werkgevers wordt ingezet om de kosten van de WW voor de eerste periode (maximaal zes maanden) bij de werkgevers te leggen. Op dit moment verschilt de hoogte van de WW-premie per sector: hoe vaker er in de branche ontslagen vallen, hoe hoger de premie wordt vastgesteld. De variant van de werkgroep waarbij individuele werkgevers tot zes maanden het loon van hun ontslagen werknemers betalen, komt in wezen neer op premiedifferentiatie per bedrijf, in plaats van per sector. Dit prikkelt werkgevers sterker om werkloosheid te voorkomen dan wel de duur van de werkloosheid te beperken door de werknemer te begeleiden naar ander werk. Dit systeem doet denken aan de verplichte loondoorbetaling bij ziekte, die een duidelijk gunstig effect heeft gehad op het ziekteverzuim. Daar staat tegenover dat het werkloosheidsrisico voor een individueel bedrijf soms lastig beïnvloedbaar is.¹² Per saldo lijkt zo'n eigen risico voor werkgevers evenwel een beter instrument om de instroom in de WW te beperken, dan de bestaande ontslagvergoedingen. Dit vooral, omdat een soepele werking van de arbeidsmarkt hiermee is gediend.

In een derde variant blijft de werkgever verantwoordelijk voor de eerste zes maanden dat de WW-uitkering loopt, maar daarna moet de werknemer terugvallen op een eigen opgebouwd spaartegoed. Voor deze spaar-WW wordt jaarlijks verplicht ongeveer 2 procent van het loon opzij gezet. Na 24 jaar is dan voldoende opgepot om een half jaar van te leven. De werknemer die nog onvoldoende tegoed heeft opgebouwd, kan lenen en uit zijn latere arbeidsinkomen die lening weer aflossen. Overschotten of tekorten op de

¹¹ Lalive *et al.* (2006).

¹² Dit systeem vraagt ook een collectief vangnet voor werknemers van wie de werkgever failliet gaat.

WW-spaarrekening aan het eind van de carrière komen ten goede aan respectievelijk ten laste van het pensioen. Het belangrijkste motief voor een spaar-WW, en sociaal sparen in het algemeen, is dat deelnemers aan zulke regelingen een direct financieel eigen belang hebben om zo kort mogelijk zonder werk te zitten en zo gauw mogelijk weer ergens aan de slag te gaan. Aan de spaarconstructie kleven echter ook bezwaren. Bij een collectieve regeling delen de deelnemers de risico's die zij lopen. Bij een individuele spaarpot ontbreekt die onderlinge solidariteit en kan inflatie de waarde van het opgebouwde kapitaal uithollen. Bovendien spaart Nederland al veel geld voor de aanvullende pensioenen. Het is de vraag of de nationale besparingen nog verder moeten worden opgevoerd.

Hoe dit zij, een combinatie van sparen en verzekeren kan wel leiden tot een verbetering van de afruil tussen rechtvaardigheid en doelmatigheid.¹³ Een gedeeltelijke spaar-WW zou overigens kunnen worden versmolten met al bestaande regelingen – zoals de levensloopregeling, het spaarloon en een individueel scholingsfonds (zie hiervoor) – tot een levensloopregeling ‘nieuwe stijl’.¹⁴

Deze variant met spaarelementen in de WW leidt tot veruit de grootste daling van de werkloosheid: die zou afnemen met 105 duizend personen. De besparing voor de overheidsfinanciën is eveneens zeer groot: 2,2 mld euro in 2015 en 3,1 mld structureel.

De werkgroep laat ook nog een variant zien die er op gericht is de flexibele schil van de arbeidsmarkt beter te laten functioneren en de verschillen tussen insiders en outsiders te verkleinen. Werknemers met een tijdelijk contract zijn met 50 procent sterk oververtegenwoordigd in de instroom in de WW. De WW duurt voor hen echter meestal zeer kort. De eisen om voor een uitkering in aanmerking te komen worden daarom in deze variant aangepast ten gunste van flexwerkers. Daar staat tegenover dat de vervolguitkering uit de basisvariant wordt geschrapt, omdat die voor flexwerkers minder van belang is. De beperking van de uitkeringsduur bij herhalingswerkloosheid, doordat rekening wordt gehouden met eerdere keren dat een beroep op de WW werd gedaan, blijft bij deze variant wel gehandhaafd. Dat pakt juist weer erg nadelig uit voor

¹³ Bovenberg en Sorensen (2004)

¹⁴ Goudswaard en Nijboer (2008).

flexwerkers en andere werknemers met tijdelijke contracten. Verder wordt flexibele arbeid voor werkgevers duurder gemaakt. De WW-premie wordt gedifferentieerd op basis van de gemiddelde contractduur van het personeel van een bedrijf. Dat wil zeggen dat werkgevers met in verhouding veel mensen op tijdelijke contracten méér premie gaan betalen. Dat is een goede manier om de maatschappelijke kosten van meer flexibele arbeid toe te rekenen.

Samenvattend overzicht

Tabel 9.2 vat de belangrijkste maatregelen bij de heroverweging van de werkloosheidsverzekering samen. De basisvariant wordt in zijn geheel getoond. Bij de varianten B en C gaat het alleen om de maatregelen die bijkomend zijn ten opzichte van de basisvariant. Deze besparingen kunnen dus worden opgeteld bij het totaal van de basisvariant. In variant B worden werkgevers met extra kosten geconfronteerd als gevolg van de financiële verantwoordelijkheid die zij voor de eerste maanden WW gaan dragen. Daar staat tegenover dat de ontslagkosten in deze variant fors afnemen. Per saldo is hier sprake van een klein kostenvoordeel voor werkgevers.

Tabel 9.2 Belangrijkste maatregelen Werkloosheid

	Opbrengst (x mln euro)	
	2015	Structureel
Basisvariant		
WW-duur naar 1 jaar, halfjaar vervolgitkering	605	605
Gedragseffecten duurverkortng	293	585
Besparing op uitvoeringskosten	30	40
Korting op re-integratie	60	50
Beperken herhaalwerkloosheid	63	75
Loonverzekering	-25	-25
Individuele scholingsregeling	-150	-150
Totaal	876	1.180
Variant B (additioneel)		
Loondoorbetaling werkgever voor maximaal zes maanden	1.057	1.074
Variant C (additioneel)		
Spaar-WW (tweede half jaar)	815	1.357

Bron: Ministerie van Financiën (2010b), 41, 45 en 47

9.5 De partijprogramma's

In de programma's van de politieke partijen voor de verkiezing van leden van de Tweede Kamer op 9 juni 2010 zijn veel punten uit beide heroverwegingsrapporten overgenomen. Het hierna volgende overzicht is ontleend aan de doorrekening van de partijprogramma's van het Centraal Planbureau (2010).

Voor de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO/WIA) worden geen speciale maatregelen voorgesteld. Maar alle partijen, met uitzondering van de Socialistische Partij (SP) en de Partij voor de Vrijheid (PVV), willen wel de Wajong aanpakken. Zes partijen – het Christen-Democratisch Appel (CDA), de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD), GroenLinks, ChristenUnie (ChrU), Democraten 66 (D66) en de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) – nemen de maatregel over om alleen nog volledig en duurzaam arbeidsongeschikten tot de Wajong toe te laten. Daarmee worden de toetredingseisen van jonggehandicapten gelijkgetrokken met die van de overige arbeidsgehandicapten voor de IVA. Het arbeidsaanbod van gedeeltelijk arbeidsongeschikte jongeren wordt hierdoor flink gestimuleerd. De Partij van de Arbeid (PvdA) gaat minder ver en wil een partnerinkomenstoets invoeren voor wajongers die voor minder dan 60 procent arbeidsongeschikt zijn verklaard. Overigens willen SP en GroenLinks bedrijven via een quotaregeling gaan verplichten om arbeidsgehandicapten in dienst te nemen.

De PvdA, VVD en Groenlinks voegen de minimumregelingen op afstand van de arbeidsmarkt samen. CDA, PvdA, GroenLinks en D66 willen het huidige systeem van sociale werkplaatsen vervangen door een systeem van loondispensatie, om de reguliere arbeidsdeelname van de doelgroep te bevorderen. De VVD gaat nog verder en schrapt de Wsw in haar geheel.

CDA en VVD beperken ook de hoogte van de minimumuitkeringen, door het schrappen van de dubbele heffingskorting in het sociaal minimum. Daarnaast willen deze partijen (aangevuld met het SGP) de uitkeringen koppelen aan de prijzen in plaats van aan de contractlonen. Beide ingrepen vergroten de afstand tussen uitkeringen en lonen en maken werken dus financieel aantrekkelijker. De prijs die hiervoor wordt betaald is dat

de laagste inkomens sterk worden getroffen. De SP wil minimumloon en minimumuitkeringen juist verhogen, met als gevolg negatieve werkgelegenheidseffecten.

Beperking van de duur van de WW wordt onderschreven door CDA, VVD, GroenLinks, D66 en SGP. Deze maatregel is, zoals al werd aangegeven, in verhouding gunstig voor de werkgelegenheid en drukt de werkloosheid. CDA en ChrU pleiten voor een periode van loondoorbetaling door werkgevers in geval van werkloosheid. De PvdA en GroenLinks kiezen voor premiedifferentiatie in de WW, wat in principe hetzelfde effect bewerkstelligt. Werkgevers worden sterker geconfronteerd met de kosten van ontslag en zij zullen daarom meer inspanningen verrichten om werknemers van baan naar baan te begeleiden. VVD, GroenLinks en D66 willen de ontslagbescherming beperken. Dit heeft geen groot effect op werkloosheid en werkgelegenheid, maar zorgt wel voor een beter werkende arbeidsmarkt. Verder dalen de werkgeverslasten.

9.6 Conclusie

Beide in dit hoofdstuk besproken heroverwegingsrapporten bieden steekhoudende analyses en signaleren enkele interessante hervormingsopties. Het gemeenschappelijke uitgangspunt van beide werkgroepen dat maatregelen moeten bijdragen aan verdere versterking van de activerende werking van de sociale zekerheid is terecht, gezien de op middellange en lange termijn te verwachten schaarste aan personeel. Niet bij alle sociale-zekerheidsregelingen bestaat evenveel aanleiding om ze op onderdelen aan te passen. Zo zijn bij de arbeidsongeschiktheidsregelingen de afgelopen vijftien jaar al tal van veranderingen doorgevoerd. Die hebben geleid tot een aanzienlijke daling van de instroom. Een hervorming van de WIA, die nog maar vier jaar van kracht is, ligt daarom minder voor de hand. Daarentegen heeft aanpassing van de Wajong, waarop het beroep stormachtig groeit, hoge urgentie. Het is een interessante optie om regelingen voor mensen op afstand van de arbeidsmarkt te integreren en daarbij wajongers en wsw'ers meer te stimuleren en te ondersteunen om voor zover mogelijk reguliere arbeid te verrichten.

De werkgroep die de WW onderzocht zet sterk in op verkorting van de uitkeringsduur, in combinatie met een beperking van de ontslagbescherming. De doorrekening van die voorstellen laat zien dat het arbeidsaanbod substantieel zou

toenemen. De werkgroep legt veel nadruk op beperking van de nazorg bij werkloosheid, maar besteedt minder aandacht aan versterking van de voorzorg. Er wordt wel een individueel trekkingsrecht op scholing geïntroduceerd, maar dit instrument lijkt maar een beperkte reikwijdte te hebben. Modernisering van de sociale zekerheid vraagt ook om veel aandacht voor vergroting van de inzetbaarheid van mensen. Grotere inzet kan mede vorm krijgen door middel van een omvangrijker individueel werkbudget, zoals gesuggereerd door de Commissie Bakker, of door invoering van een levensloopregeling ‘nieuwe stijl’.

Bij de regelingen voor mensen op afstand van de arbeidsmarkt is het erg lastig om al in 2015 tot de beoogde besparing van 20 procent te komen. De werkgroep schetst een variant die daar in de buurt komt, maar die variant bevat zowel een verlaging van het sociaal minimum, als vier jaar bevrozing van de uitkeringen. Daarmee zouden de inkomenseffecten op minimumniveau uiteindelijk op circa –25 procent uitkomen. Zo’n uitkomst staat wel ver naast de realiteit. De kansen om op de WW tot een besparing van 20 procent te komen lijken groter.

De politieke partijen blijken in hun programma’s tamelijk royaal te hebben geput uit de door de heroverwegingswerkgroepen aangedragen beleidsopties op dit terrein, alhoewel slechts weinig maatregelen steun krijgen van een duidelijke meerderheid van de partijen. De meeste steun bestaat voor aanpassing van de uitkering aan jonggehandicapten, de Wajong.

Tot slot valt op te merken dat bijvoorbeeld de AOW en de aanvullende pensioenen niet meeliepen in de brede heroverweging van de sociale zekerheid. Dat is wel begrijpelijk, gezien het feit dat bij de start van de operatie al een wetsontwerp op dit terrein was ingediend. Dat wetsontwerp is inmiddels echter controversieel verklaard door de Tweede Kamer. Aanpassing van de AOW en de wettelijke regeling voor aanvullende pensioenen is evenwel onverminderd urgent, zowel op grond van financiële overwegingen – de hoge kosten door de vergrijzing van de bevolking – als uit het oogpunt van bevordering van de arbeidsdeelname.

LITERATUUR

- Bosselaar, H., D. Bannink, C. van Deursen, en W. Trommel (2007), *Werkt de WWB? Resultaten van de ontwikkeling van nieuwe verhoudingen tussen Rijk en gemeenten*, Den Haag: Beleidsdoorlichting begroting SZW
- Bovenberg, A.L., and P.B. Sorensen (2004), Improving the equity-efficiency trade-off: mandatory savings accounts for social insurance, *International Tax and Public Finance* 11 (4), 507-529
- Centraal Planbureau (2010), *Keuzes in kaart 2011-2015. Effecten van negen verkiezingsprogramma's op economie en milieu*, Den Haag: CPB en Planbureau voor de Leefomgeving
- Commissie Arbeidsparticipatie (Commissie-Bakker) (2008), *Naar een toekomst die werkt*, Rotterdam: z.u.
- Commissie fundamentele herbezinning Wsw (Commissie-De Vries) (2008), *Werken naar Vermogen*, Den Haag: z.u.
- Euwals, R., R. de Mooij, en D. van Vuuren (2009), *Rethinking Retirement*, Den Haag: Centraal Planbureau
- Goudswaard, K.P., en H. Nijboer (2008), Sociaal sparen als hervormingsoptie, *Economisch Statistische Berichten*, 93 (4535), 294-297
- Goudswaard, K.P., en C.L.J. Caminada (2009), Het belang van scholing, *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, 41 (1), 45-71
- Jehoel-Gijsbers, G., red., (2010), *Beperkt aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie*, Den Haag: SCP, CBS, TNO
- Lalive, R., J. van Ours, and J. Zweimuller (2006), How changes in financial incentives affect the duration of unemployment, *Review of Economic Studies* 73 (4), 1009-1038
- Ministerie van Financiën (2010a), *Op afstand van de arbeidsmarkt*, Rapport brede heroverwegingen, Werkgroep 9, Den Haag.
- Ministerie van Financiën (2010b), *Werkloosheid*, Rapport brede heroverwegingen, Werkgroep 10, Den Haag.
- Mooij, R. de (2006), *Reinventing the Welfare State*, Den Haag: Centraal Planbureau
- Sociaal-Economische Raad (2006), *Welvaartsgroei voor en door iedereen*, Advies 06/08, Den Haag: SER

Sociaal-Economische Raad (2007), *Meedoen zonder beperkingen*, Advies 07/06, Den Haag: SER

Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen (2010), *Kwartaalverkenning 2010-II*, Amsterdam